

Ekosocialism – jordens möjlighet?

En växande miljökris är ett faktum och risken tilltar för en total kollaps av hela den ekologiska balansen. Detta pekar mot ett katastrofscenario som riskerar hela den mänskliga artens överlevnad. Vi står inför en civilisatorisk kris som kräver radikala förändringar. Michael Löwy pläderar för en utopi grundad på det han menar med ekosocialism, demokrati och planekonomi.

[Artikelförfattaren är sociolog och föreståndare för forskningsinstitutet CNRS (Nationella centret för vetenskaplig forskning) i Paris. Författare till ett flertal böcker, bland annat [Che Guevara – en revolutionär humanist](#) och [Förtvivlan, förhoppning, försoning. Tre faser I Georg Lukács' utveckling som intellektuell.](#)]

Ekosocialismen är ett försök att erbjuda ett radikalt samhällsalternativ, baserat dels på miljörelsens grundläggande argument, dels på den marxistiska kritiken av den politiska ekonomin. Ekosocialismen motsätter sig främst vad Marx benämnde som kapitalismens destruktiva framåtskridande¹, och innebär istället en ekonomisk politik som ytterst grundas på icke-monetära och utomekonomiska kriterier: de sociala behoven och den ekologiska jämvikten. Denna dialektiska syntes, vilken diskuterats av ett brett spektrum författare – från James O'Connor till Joel Kovel och John Bellamy Foster, och från André Gorz (i hans tidiga skrifter) till Elmar Altvater – är både en kritik av den ”marknadsekologi” som inte förmår utmana det kapitalistiska systemet, och av den ”produktionsocialism” som inte tar hänsyn till naturens gränser.

Enligt James O'Connor syftar den ekologiska socialismen till ett nytt samhälle grundat på ekologisk rationalitet, demokratisk kontroll, social jämlikhet och bruksvärdets dominans över bytesvärdet². Jag skulle vilja tillägga att detta syfte kräver: a) ett kollektivt ägande av produktionsmedlen b) en demokratisk planering som möjliggör för samhället att definiera mål för investeringar och produktion, och c) en ny teknologisk struktur för produktivkrafterna. Med andra ord: en revolutionär social och ekonomisk omvandling³.

För ekosocialister är problemet med dagens huvudsakliga miljöpolitiska strömning, vilken representeras av de flesta av de gröna partierna, att den bortser från att ta in den inneboende motsättningen mellan å ena sidan den kapitalistiska dynamikens obegränsade utvidgning och ackumulation av profiter, och miljöns bevarande å den andra. Således leder den ofta befogade gröna kritiken av produktivismen inte bortom en ekologiskt reformerad ”marknadsekonomi”. Följden har blivit att många gröna partier agerat, och kommit att agera, ekologiskt alibi åt

¹ Karl Marx, *Das Kapital*, Vol. 1, Berlin: Dietz Verlag, s. 529-530. För en enastående analys av logiken i kapitalismens destruktiva framåtskridande, se Joel Kovel, *The Enemy of Nature. The End of Capitalism or the End of the World?*, New York,; Zed Books, 2002.

² James O'Connor, *Natural Causes. Essays in Ecological Marxism*, New York: The Guilford Press, 1998, s. 278, 331.

³ John Bellamy Foster använder begreppet ”ekologisk revolution”, men menar att ”en global ekologisk revolution värdig namnet enbart kan vara en del av en större social – och, skulle jag säga, socialistisk – revolution. En sådan revolution (...) skulle kräva, som Marx framhöll, att de förenade producenterna styrde rationellt utifrån den mänskliga metabolismens relation till naturen. (...) Den kan hämta inspiration från William Morris, en av Karl Marx mest originella och ekologiskt medvetna efterföljare, från Gandhi, och från andra radikala, revolutionära och materialistiska tänkare, inklusive Marx själv, ända tillbaka till Epikuros”. (*Organizing Ecological Revolution*, Monthly Review, 57.5, Oktober 2005, s. 9-10).

socialliberala regeringar och regeringar i den politiska mitten.⁴

Som Richard Smith nyligen observerade: ”den gränslösa tillväxtens logik är inbyggd i systemets natur, i förutsättningarna för den kapitalistiska produktionen. (...) Varje företag agerar rationellt från sina ägares synvinkel, och de anställda försöker maximera sitt eget självintresse, och gör individuellt rationella beslut inom kapitalismens ramar. Men tagna tillsammans blir dessa rationella beslut irrationella, slutligen verkligt katastrofala, och de driver oss mot det kollektiva självmordets rand”⁵.

Problemet med de dominerande trenderna inom 1900-talets vänster – socialdemokratien och den sovjetinspirerade kommunismen – är deras accepterande av de reellt existerande produktiv-krafternas struktur. Medan de förstnämnda begränsade sig till en reformerad – i bästa fall keynesiansk – version av det kapitalistiska systemet, utvecklade de senare en kollektivistisk – eller statskapitalistisk – form av produktivism. Inom båda riktningarna bortsåg man från miljöfrågorna, eller så marginaliserades de.

Produktivism

Marx och Engels var dock inte omedvetna om den kapitalistiska produktionens destruktiva konsekvenser för miljön: flera passager i *Kapitalet* och andra skrifter vittnar om detta⁶. De ansåg dessutom inte att socialismens mål var att producera mer och mer varor, utan att istället frigöra tid för varje människa till att utveckla sin fulla potential. Här har de mycket litet gemensamt med ”produktivismen”, det vill säga med idén om att den obegränsade produktionen är ett mål i sig.

Det finns emellertid några passager i deras skrifter som verkar antyda att socialismen kommer att innebära en utveckling av produktivkrafterna bortom de gränser som det kapitalistiska systemet tvingat fram. Enligt detta synsätt påverkar den socialistiska omvandlingen främst de kapitalistiska produktionsrelationer som blivit hinder – ”bojor” är en vanlig term – och frigör utvecklingen av de existerande produktivkrafterna. Socialismen innebär därmed främst den samhällseliga tilläggnelsen av dessa fjättrade produktionskapaciteter, och att de sätts i arbetarnas tjänst. För att citera en passage i *Anti-Dühring*, ett fundamentalt verk för många generationer av marxister: under socialismen ”tar samhället öppet och utan omvägar i besittning de produktivkrafter, som inte längre ryms inom ramarna” i det existerande systemet⁷.

Erfarenheterna från Sovjetunionen illustrerar problemen med ett sådant kollektivt övertagande av den kapitalistiska produktionsapparaten: sedan statsbildningens början dominerade idén om en socialisering av de existerande produktiv-krafterna. Det är förvisso sant att en miljömedveten strömning kunde utvecklas under de första åren efter oktoberrevolutionen, och att de sovjetiska myndigheterna vidtog vissa (begränsade) miljöbevarande åtgärder. Med den stalinistiska byråkratiseringsprocessen infördes dock de produktivistiska tendenserna både inom industrin och jordbruket med totalitära metoder, medan de miljömedvetna marginaliserades eller eliminerades. Katastrofen i Tjernobyl är ett extremt exempel på de förödande konsekvenserna av att Västs produktionsteknik imiterades. En förändring av ägandeformen som inte åtföljs av demokratisk kontroll och en reorganisering av produktionssystemet innebär en återvändsgränd.

Redan under 1930-talet uppstod en kritik av den produktivistiska föreställningen om

⁴ För en ekosocialistisk kritik av den ”reellt existerande ekopolitiken” – grön ekonomi, djupekologi, bioregionalism, etc – se ovan nämnda bok av Joel Kovel, *The Enemy of Nature*, kap. 7.

⁵ Richard Smith, *The Engine of Eco Collapse, Capitalism, Nature and Socialism*, vol. 16, nr. 4, december 2005, s. 31, 33.

⁶ Se John Bellamy Foster, *Marx's Ecology. Materialism and Nature*, New York, Monthly Review Press, 2000.

⁷ F. Engels, *Anti-Dühring*, Paris, Ed. Sociales, 1950, s. 318.

”utveckling” och av idén om en ”socialistisk” exploatering av naturen bland en del marxistiska fritänkare, som Walter Benjamin. Men det är framför allt ekosocialismen som under de senaste decennierna utvecklat en utmaning mot idén om produktivkrafternas neutralitet, vilken dominerat de stora strömningarna inom 1900 talets vänster: socialdemokratien och Sovjetkommunismen.

Planering

Marxister kan här hämta inspiration från Marx anteckningar om Pariskommunen: arbetarna kan enligt Marx inte överta den kapitalistiska statsapparaten och sätta den i sin tjänst. De måste ”krossa” den, och ersätta den med en radikalt annorlunda stat, en demokratisk och icke-statisk form av politisk makt. Samma resonemang kan också tillämpas på produktionsapparaten: till sin natur, i sin struktur, är den inte neutral, utan underställd kapitalackumuleringen och marknadens obegränsade expansion. Den står då i motsättning till behov som miljöskydd och befolkningens hälsa. Därför måste den ”revolutioneras” i en radikal omvandlingsprocess. Detta innebär också en avveckling av vissa produktionsgrenar: exempelvis kärnkraften, vissa metoder för det industriella fisket (vilket är ansvarigt för utrotningen av flera arter i haven), den destruktiva avverkningen av regnskogen, etc (listan kan göras mycket lång!). Hur som helst, produktivkrafterna, och inte bara produktionsförhållandena, måste ändras djupgående – till att börja med genom en revolution av energisystemen, med ett ersättande av dagens huvudsakligen fossila energikällor med förnyelsebara sådana: vatten, vind och sol.

Naturligtvis är många av de moderna vetenskapliga och teknologiska framstegen värdefulla, men det sammantagna produktionssystemet måste förändras, och detta kan endast göras med ekosocialistiska metoder – det vill säga genom en demokratisk planerad ekonomi som tar hänsyn till bevarandet av den ekologiska jämvikten.

I denna civilisationens förändringsprocess är energifrågan avgörande. Fossil energi (olja och kol) är orsaken till mycket av planetens förorening, och till den katastrofala klimatförändringen; kärnkraften är ett falskt alternativ, inte enbart för risken för ett nytt Tjernobyli, utan också för att ingen vet hur tusentals ton av radioaktivt avfall – farligt i hundratals, tusentals och i vissa fall miljontals år – skall hanteras. Detsamma gäller för mängder av uttjänta kärnkraftverk där själva byggnaderna är radioaktivt förorenade.

Solenergin, vilken aldrig varit tillräckligt ”vinstgivande” eller ”konkurrenskraftig” för att intressera de kapitalistiska grupperna, lär framöver bli föremål för intensiv forskning och utveckling, och kommer inneha en nyckelroll i uppbygget av ett alternativt energisystem. Hela sektorer av produktionssystemet måste avvecklas eller rekonstrueras medan nya utvecklas. Full sysselsättning är här en nödvändig betingelse, liksom jämlika förhållanden gällande arbete och löner. Detta är fundamentalt, inte bara för att det är ett socialt rättvisekrav, utan för att säkra arbetarnas stöd för produktionssystemets strukturomvandling. Hela denna process är dock omöjlig utan en allmän kontroll över produktionsmedlen, samt en planerad ekonomi – det vill säga att allmänheten har beslutanderätt över investeringar och tekniska förändringar, en rätt som måste fråntas banker och kapitalistiska företag för att istället bäst kunna tjäna det gemensamma.

För att citera Richard Smith igen: ”Om kapitalismen inte kan reformeras till att underordna profiten mänsklighetens överlevnad, finns det då något alternativ till att vi rör oss mot någon form av nationellt och globalt planerad ekonomi? Problem som klimatförändringar kräver den direkta planeringens ’synliga hand’... Våra kapitalistiska företrädare kan inte rädda sig själva, de kan inte göra annat än att fatta systematiskt felaktiga, irrationella och slutligen – som en följd av den teknologi de har till hands – globalt suicidala beslut om ekonomin och miljön.

Har vi därför något annat val än att beakta ett sant ekosocialistiskt alternativ”?⁸

I volym III av *Kapitalet* definierade Marx socialismen som ett samhälle där “de förenade producenterna rationellt reglerar sin ämnesomsättning med naturen”. Enbart producenterna? I första volymen är anslaget bredare: socialismen uppfattas som ”ett förbund av fria människor, som arbetar med gemensamma produktionsmedel”.⁹ Denna andra beskrivningen är mer träffande: produktionens och konsumtionens rationella organisering kan inte vara en fråga endast för ”producenterna”, utan också för konsumenterna; ja faktiskt hela samhället, med både sin produktiva och ”icke-produktiva” befolkningsdel, det vill säga studenter, ungdomar, hemmafruar, pensionärer, etc.

Byråkratisk planering

På detta sätt kommer hela samhället, och inte endast en liten oligarki ägare – eller en byråkratisk elit – att demokratiskt kunna välja vilken sorts produktion som skall främjas, och hur mycket resurser som skall investeras i utbildning, hälsa och kultur¹⁰. Priset på varor kommer då inte längre styras av ”lagen om tillgång och efterfrågan”, utan i viss utsträckning bestämmas utifrån sociala och politiska val, likväl som ekologiska kriterier. Vilket leder till skatter på vissa produkter och subventioner för andra. Idealt kommer mer och mer varor och tjänster att distribueras kostnadsfritt, i enlighet med medborgarnas vilja, allt eftersom utvecklingen mot socialism fortgår.

Långtifrån att vara ”despotisk” är planekonomin egentligen hela samhällets utövande av sin frihet: sin valfrihet, och sin frigörelse från det kapitalistiska systemets alienerande ”ekonomiska lagar”, vilka idag avgör individernas liv och död, och fjättrar dem i en ekonomins ”järnbur” (Max Weber). Planhushållning och minskad arbetstid är mänsklighetens två avgörande steg mot vad Marx kallade ”frihetens rike”. En betydande ökning av fritiden är dessutom en förutsättning för att de arbetande människorna skall kunna delta i den demokratiska diskussionen och styret över ekonomin och samhället.

Den fria marknadens försvarare pekar vanligtvis reflexmässigt på det sovjetiska misslyckandet för att avfärda alla tankar på en organiserad ekonomi. Utan att här ge sig in i en diskussion om den sovjetiska erfarenhetens brister och förtjänster, var systemet uppenbarligen en slags diktatur över behoven (för att använda György Markus och Budapest-skolans uttryck), ett icke-demokratiskt och auktoritärt system där alla beslut monopoliserats i händerna på en liten oligarki tekno-byråkrater. Det var inte planekonomin som ledde till diktaturen, utan tvärt om: den tilltagande begränsningen av demokratin i sovjetstaten, och, efter Lenins död, etableringen av en totalitär byråkratisk makt, ledde till ett alltmer odemokratiskt och auktoritärt planeringssystem. Om socialismen definieras som arbetarnas och allmänhetens kontroll över produktionsprocessen, så var Sovjetunionen under Stalin och hans efterträdare mycket långt därifrån.

Sovjets misslyckande visar på begränsningarna och motsättningarna för en byråkratisk planekonomi, vilken oundvikligen blir ineffektiv och maktfullkomlig. Den kan dock inte

⁸ R. Smith, *Ibid.* s. 35.

⁹ K. Marx, *Das Kapital*, Berlin, Dietz Verlag., 1968, vol. III, s. 828, vol. I, s. 92. Man kan hitta liknande problem i samtida marxism; till exempel argumenterade Ernest Mandel för en ”demokratisk-centralistisk planering under en nationell kongress av arbetarråd, bestående till största delen av faktiska arbetare” (*Economics of Transition Period*, i *50 Years of World Revolution*, Pathfinder Press, 1971, s. 286). I senare verk hänvisar han snarare till producenter/konsumenter.

¹⁰ Ernest Mandel definierar planekonomi på följande sätt: ”En ekonomi som styrs av en plan innebär ... att samhällets relativt knappa resurser inte fördelas blint (’bakom ryggen på producenten-konsumenten’) genom värdelagen, utan att de medvetet allokeras enligt förutbestämda principer. I en övergångsekonomi där socialistisk demokrati härskar bestämmer arbetarklassens massor demokratiskt dessa principer” (*Economics of Transition Period*, s. 282).

användas som ett argument mot *demokratisk planekonomi*.¹¹ Det socialistiska planeringskonceptet är inget annat än en radikal demokratisering av ekonomin: om politiska beslut inte skall överlämnas till en liten härskarklick, varför skall inte samma princip gälla ekonomiska beslut?

Jag lämnar frågan om de specifika proportionerna mellan planering och marknadsmekanismer därhän – under ett första stadium av ett nytt samhälle kommer marknader säkerligen spela en viktig roll, men medan omvandlingen mot socialism fortskrider kommer planeringen att öka i betydelse, och bytesvärdets lagar minska.¹²

Demokratisk planekonomi

Redan Friedrich Engels menade att ett socialistiskt samhälle ”kommer att anpassa produktionsplanen efter produktionsmedlen, bland dem främst arbetskraften. De olika nödvändighetsartiklarnas nytta, avvägd efter den för deras framställning nödvändiga arbetsmängden, kommer i sista hand att bli bestämmande för planen.”¹³ Medan bruksvärdet under kapitalismen enbart är ett sorts medel – och ofta ett lurendrejeri – för att skapa bytesvärde och profit (vilket för övrigt förklarar varför så många produkter i dagens samhälle är totalt onödiga), är bruksvärdet i en socialistisk planerad ekonomi det enda kriteriet för produktion av varor och tjänster. Detta får långtgående ekonomiska, sociala och ekologiska konsekvenser. Som Joel Kovel noterade: ”Förstärkandet av bruksvärdet och den därtill motsvarande omstruktureringen av behoven blir därmed till en samhällelig regulator av tekniken, istället för kapitalismens omvandling av tid till mervärde och pengar.”¹⁴

I en rationellt organiserad produktion innefattar planeringen de huvudsakliga ekonomiska vägvalen, och inte administrationen av kvarterskrogar, snabbköp, bagerier, små affärer, hantverkare eller enmansföretag. Det är också viktigt att understryka att planekonomi inte står i motsättning till självstyre för arbetarna i sina produktionsenheter: medan beslutet att ställa om tillverkningen i en bilfabrik till bussar och tåg tas av samhället som en helhet, kan den interna organisationen och arbetsprocessen i fabriken bestämmas demokratiskt av arbetarna. Det har diskuterats mycket om planekonomins ”centraliserade” och ”decentraliserade” karaktär, men man kan hävda att den verkliga frågan gäller den demokratiska kontrollen över planeringen, på alla nivåer: lokala, regionala, nationella, kontinentala och, förhoppningsvis, internationella – ekologiska frågor som den globala uppvärmningen kan enbart behandlas i global skala. Man skulle kunna kalla detta system för *global demokratisk planering*, vilket i mycket är motsatsen till vad som vanligtvis beskrivs som ”central planering”. De ekonomiska och sociala besluten tas inte här av något ”centrum”, utan beslutas demokratiskt av de i sammanhanget berörda.

¹¹ ”Från arbetarklassens synvinkel är uppoffringar ålagda av en maktfullkomlig byråkrati vare sig mer eller mindre ’acceptabla’ än uppoffringar som åläggs dem av blinda marknadsmekanismer. Dessa är enbart två olika former av samma alienation” (*Economics of Transition Period*, s. 285). Vi kommer ofta citera skrifter av Ernest Mandel, då han är en av de mest välformulerade socialistiska teoretikerna av demokratisk planekonomi. Men det skall nämnas att han inte införlivade den ekologiska frågan som en central aspekt i sin ekonomiska argumentation förrän under sent 1980-tal.

¹² I sin nyutkomna och anmärkningsvärda bok om socialism trycker den argentinske marxistiske ekonomen Claudio Katz på att demokratisk planekonomi, styrd underifrån av befolkningsmajoriteten, ”inte är identiskt med absolut centralisering, förstelning, krigskommunism eller kommandoekonomi. Övergången kräver att planering överordnas marknaden, men inte en förkvävning av marknadsmekanismerna. Kombinationen mellan de båda bör anpassas efter varje situation och varje land”. Emellertid, ”är målet för den socialistiska processen inte att upprätthålla en oföränderlig jämvikt, utan att progressivt avskaffa positionerna på marknaden.” (C. Katz, *El porvenir del Socialismo*, Buenos Aires, Herramienta/Imago Mundi, 2004, s. 47-48.)

¹³ *Anti-Dühring*, s. 349.

¹⁴ J. Kovel, *Enemy of Nature*, s. 215.

Motsättningar

Naturligtvis kommer det att uppstå spänningar och motsättningar mellan självstyrda enheter eller lokala demokratiska administrationer, och bredare grupper av ”berörda”. Förhandlingar kan säkert lösa många sådana konflikter, men i slutänden har de direkt berörda, om de är i majoritet, rätt att få sin vilja igenom. För att ta ett konstruerat exempel: en självstyrande fabrik beslutar att dumpa sitt giftiga avfall i floden. Befolkningen i hela regionen riskerar att förgiftas, och kan därför, efter demokratisk debatt, besluta att produktionen i enheten får avbrytas till dess att man tillfredsställande löst avfallsfrågan. Förhoppningsvis kommer arbetarna själva i ett ekosocialistiskt samhälle att ha ett tillräckligt ekologiskt medvetande för att undvika beslut som är till fara för miljön eller befolkningens hälsa... Detta betyder emellertid inte att beslut som rör den lokala driften av fabriken, eller skolan, eller grannskapet, eller sjukhuset, eller staden, inte får tas av de lokala arbetarna eller invånarna.

En socialistisk planekonomi baserar sig därför på en demokratisk och pluralistisk debatt, och detta på alla beslutsfattande nivåer: olika förslag ställs till de berörda, av partier, genom plattformar eller andra politiska rörelser, och delegater väljs. Den representativa demokratin måste dock kompletteras (och korrigeras) med direkt demokrati, där folket – på lokal, nationell och, senare, global nivå – direkt väljer mellan olika konkreta alternativ: ska kollektivtrafiken vara gratis? Skall bilägarna betala extra skatter för att finansiera kollektivtrafiken? Skall solenergin subventioneras för att kunna hävda sig mot fossila bränslen? Skall arbetsveckan förkortas till trettio, tjugofem eller ännu färre timmar, även om det innebär en minskning av produktionen? Planekonomins demokratiska natur står inte i motsättning till att det finns en expertis, men expertisens roll är inte att bestämma, utan att presentera sina – ofta olika, till och med motsatta – synsätt till folket, och låta dem välja den lösning de anser bäst. Som Ernest Mandel skrev: ”Regeringar, partier, planeringsorgan, vetenskapsmän, teknokrater och så vidare kan komma med uppslag, ställa förslag, försöka påverka folk. (...) Men i ett flerpartisystem kommer sådana förslag aldrig att vara helt entydiga: folk kommer att välja mellan olika sammansatta alternativ. Och rätten och makten att besluta måste ligga i händerna på majoriteten av producenter/konsumenter/medborgare, inte hos någon annan. Vad är paternalistiskt eller despotiskt med det?”¹⁵

Vilken garanti finns det då för att folk kommer att fatta rätt ekologiska beslut, om det innebär att de måste ge upp en del konsumtionsvanor? Det finns ingen sådan ”garanti”, annat än förhoppningen om den demokratiska beslutprocessens rationalitet, när väl varufetischismens makt har brutits. Naturligtvis kommer felaktiga beslut att tas genom folkliga val, men tror någon att experter aldrig gör några misstag? Man kan vidare inte föreställa sig att ett sådant nytt demokratiskt samhälle grundläggs utan att majoriteten av folket redan har uppnått en hög nivå av socialistiskt/ekologiskt medvetande genom sin kamp, sin självskolning och sin samhällserfarenhet under omvälvningen. Detta gör det troligt att anta att felaktiga beslut – inklusive sådana som går emot miljöns behov – senare kommer att rättas till.¹⁶ Oavsett detta, är inte alternativen – de blinda marknadskrafterna, eller ”expertisens” ekologiskt upplysta diktatur – mycket mer farliga än den demokratiska processen, trots dess motsättningar?

¹⁵ E. Mandel, *Power and Money, A Marxist Theory of Bureaucracy*, London, Verso, 1992 s. 209. [Sv övers. [Makt och pengar](#)]

¹⁶ Ernest Mandel noterade: ”Vi anser inte att ’majoriteten alltid har rätt’ (...). Alla gör misstag. Detta kommer säkerligen vara sant för majoriteten av medborgarna, för majoriteten av producenterna, och för majoriteten av konsumenterna. Men det kommer vara en grundläggande skillnad mellan dem och deras föregångare. I ett system med ojämlika maktförhållanden (...) är sällan de som fattar felaktiga beslut om resursernas fördelning desamma som drabbas av misstagens konsekvenser (...). Om det existerar riktig politisk demokrati, riktiga kulturella val och information, är det svårt att tänka sig att majoriteten skulle vilja se sina skogar dö (...) eller deras sjukhus vara underbemannade, utan snarare är det troligt att de snabbt rättar sina misstag. (*In defense of socialist planning*, *New Left Review*, nr. 159, October 1986, s. 31) [Sv övers. [Till försvar för den socialistiska planeringen](#)]

Det är sant att planekonomi förutsätter att man har exekutiva/tekniska planeringsorgan som verkställer det som har beslutats, men om dessa står under permanent demokratisk kontroll underifrån så behöver de inte var mer auktoritära än till exempel administrationen för postväsendet i ett modernt land. Erfarenheterna av ”deltagande budgetar” i Brasilien på kommun- och provinsnivå är, trots dess uppenbara begränsningar, intressanta exempel på sådana direkt-demokratiska processer. Man kan självklart inte förvänta sig att majoriteten av medborgarna kommer att ägna all sin lediga tid åt självstyre och att delta i möten. Som Ernest Mandel påpekade: ”medborgerligt självstyre innebär inte att delegerandet försvinner, utan att medborgarnas beslutsfattande kombineras med en striktare kontroll av de valda representanterna, utövad av dem som valt dem”.¹⁷

Det finns inte utrymme här för en detaljerad diskussion om andra uppfattningar om planerad ekonomi, som till exempel ”markandssocialism”, social ekologi (Murray Bookchin) med flera. Men några ord ska ägnas Michael Alberts idéer om ”deltagarekonomi” (parecon), vilken har debatterats en del inom den globala rättviserörelsen. Denna åskådning har en del gemensamma drag med det synsätt som framförts här – ekosocialistisk planering – såsom motstånd mot kapitalistisk marknad, tilltro till de arbetandes självorganisering och en grundläggande antiauktoritär hållning. Det finns dock ett antal allvarliga brister med Alberts idéer. De bortser från ekologin och likställer all socialistisk planekonomi med byråkratiserad/centraliserad planekonomi av sovjetmodell.

Deltagarekonomi

I Alberts begreppsvärld är deltagarekonomin baserad på en komplex institutionell konstruktion: ”Deltagarna i den deltagande planeringen är arbetarråden och sammanslutningar av dessa till branschvisa arbetarfederationer, konsumentråd och konsumentfederationer samt olika ”beräkningsnämnder” (Iteration Facilitation Boards). Planeringsproceduren är ganska enkel. En beräkningsnämnd sätter vad vi kan kalla ”indikativa priser” på alla varor, resurser, kapital och olika kategorier av arbetskraft. Konsumentråd och konsumentfederationer svarar med konsumtionsförslag som tar de indikativa priserna för varor och tjänster i slutkonsumtionsledet som uppskattningar av de sociala kostnaderna för att åstadkomma dem. Arbetarråd och federationer svarar med produktionsförslag som förtecknar vad de kommer att kunna producera, samt de resurser som krävs för denna produktion. Återigen används de indikativa priserna som uppskattningar av den sociala nyttan av det framställda och för att uppskatta kostnaderna av de använda resurserna. En beräkningsnämnd räknar sedan fram förhållandet mellan tillgång och efterfrågan för varje vara och justerar i ljuset av detta förhållande priset upp eller ner, i enlighet med samhälleligt överenskomna algoritmer. Med ledning av de nya indikativa priserna reviderar konsument- och arbetarråd och respektive federationer sina utkast och framlägger nya förslag. (...) Istället för att kapitalister eller tjänstemän styr över arbetarna så är deltagarekonomi ett system där arbetare och konsumenter samarbetar för att bestämma vilka ekonomiska möjligheter som står till buds, och hur de ska nyttjas för att befrämja jämlikhet, solidaritet, mångfald och självstyre.”¹⁸

Det huvudsakliga problemet med det här synsättet – som för övrigt inte är ”ganska enkelt”, utan mycket invecklat och i vissa delar ganska dunkelt – är att det tycks reducera den ekonomiska planeringen till en sorts förhandling mellan producenter och konsumenter om priser, resurstilldelning och produktionsnivåer, utbud och efterfrågan. Anta, till exempel, att branschrådet för arbetarna i bilindustrin träffar konsumentrådet för att diskutera priser och anpassning till utbud och efterfrågan. Det som går förlorat här är just det som är det väsentligaste i ekosocialistisk planekonomi: en omstrukturering av samhällets transport-system, där privatbilismen roll drastiskt reduceras. Eftersom ekosocialism kräver att hela

¹⁷ E. Mandel, *Power and Money*, s. 204.

¹⁸ Michael Albert, *Participatory Economics. Life After Capitalism*, London, Verso, 2003, kapitel 9.

industribranscher kommer att försvinna – kärnkraftsindustrin, till exempel – och att massiva investeringar görs i små eller nästan icke-existerande industribranscher, som till exempel solenergi; hur ska detta kunna uppnås med ”förhandlingar” mellan de befintliga produktionsenheterna och konsumentråden om ”input” och ”indikativa priser”?

Alberts modell avspeglar den rådande teknologiska produktionsstrukturen, och är för ”ekonomistisk” för att ta hänsyn till befolkningens globala, sociopolitiska och socio-ekologiska intressen, till individernas behov som medborgare och människor – behov som inte kan reduceras till ekonomiska intressen hos producenter och konsument. Han utelämnar inte bara Staten som institution i sin modell – vilket är fullt rimligt – men också *politiken* i form av konfrontation, på global samhällsnivå, mellan olika ekonomiska, sociala, politiska, ekologiska, kulturella och civilisatoriska valmöjligheter.

Övergången från kapitalismens ”destruktiva framåtskridande” till socialism är en historisk process, en ständigt pågående revolutionär omvandling av samhälle, kultur och mentalitet. Det centrala inslaget i denna process kan inte annat vara annat än politik, i den ovan nämnda betydelsen. Det är viktigt att framhålla att en sådan process inte kan påbörjas utan en revolutionär omvandling av sociala och politiska strukturer, och inte utan folkmajoritetens aktiva stöd för ett ekosocialistiskt program. Att utveckla socialistiskt medvetande och ekologisk lyhördhet är en process där den avgörande faktorn är människors egna kollektiva erfarenheter av kamp, från den lokala nivån ända till en radikal omvandling av hela samhället.

Denna övergång skulle inte bara leda till ett nytt produktionssätt och ett jämlikt och demokratiskt samhälle, utan också till ett alternativt *livssätt*, en ny ekosocialistisk *civilisation* bortom penningens regim, bortom artificiella – av reklamen skapade – konsumtionsvanor och bortom den obegränsade produktionen av varor som är värdelösa och/eller skadliga för miljön.

En del miljökampar anser att det enda alternativet till produktivismen är att hejda tillväxten helt och hållet, eller ersätta den med negativ tillväxt – det fransmännen benämner *décroissance* – och drastiskt minska befolkningens onödigt höga konsumtion genom att skära ner energiförbrukningen till hälften; genom att avstå från villaboende, centralvärme, tvättmaskiner, etc. Eftersom den här typen av drakonisk åtstramning uppenbarligen riskerar att vara mycket impopulär så leker en del miljöaktivister med tanken på någon form av ”ekologisk diktatur”¹⁹.

I motsats till en sådan pessimistisk syn så tror vissa socialistiska optimister att tekniska framsteg och förnyelsebara energikällor kommer att möjliggöra en obegränsad tillväxt, och ett samhälligt överflöd så att ”åt var och en efter behov” kan bli en realitet.

Det tycks mig som att både dessa riktningar har en gemensam, strikt *kvantitativ*, föreställning om ”tillväxt” (negativ eller inte) och om produktivkrafternas utveckling. Det finns dock en tredje, mer adekvat, ståndpunkt: en omvandling av utvecklingsbegreppets kvalitativa innebörd. Det innebär att man sätter stopp för kapitalismens besinningslösa resursslöseri, som i stor utsträckning innebär produktion av värdelösa och/eller skadliga produkter. Rustningsindustrin är det tydligaste exemplet, men en stor andel av de varor som fabriceras under kapitalismen – med sitt avsiktligt inbyggda slitage – har inget annat syfte än att generera

¹⁹ Ernest Mandel var skeptisk till möjligheten av snabba förändringar av konsumtionsvanorna, vad gäller till exempel privatbilismen: ”Om konsumenter och producenter trots den miljöförstöring och andra problem som privatbilismen ger upphov till vill behålla privatbilismens dominerande ställning och fortsätta förorena städerna så är det deras rättighet. Förändringar av väletablerade konsumtionsmönster går som regel långsamt – det är väl inte många som tror att arbetarna i USA kommer att överge sitt tycke för bilen dagen efter revolutionen”. (*In defense of socialist planning*, s. 30). Fastän Mandel har rätt i det felaktiga i att tvinga på människor nya konsumtionsvanor så underskattar han kraftigt det inflytande ett utbyggt kollektivt transportsystem utan avgifter har, och också det majoritetsstöd som redan idag finns i flera stora europeiska städer för att begränsa biltrafiken.

profit åt storbolagen. Kritiken gäller inte ”onödig konsumtion” som något abstrakt begrepp, utan den allmänt rådande arten av konsumtion som är baserad på statusföremål, massivt slöseri, shopping som livsstil, ett maniskt samlande av varor och en tvångsmässig tillägnelse av de nymodigheter som modeindustrin prånglar ut. Ett nytt samhälle skulle inrikta produktionen mot tillfredsställandet av autentiska behov, och utgå från dem som kan beskrivas som fundamentala – vatten, mat, kläder och bostäder – men också innefatta de grundläggande tjänsterna: hälsovård, utbildning, transporter, kultur.

Syd – Nord

Uppenbarligen måste länderna på södra halvklotet, där dessa behov är långt ifrån tillfredsställda, uppnå en betydligt högre ”utvecklingsnivå” – och bygga järnvägar, sjukhus, avloppssystem och annan infrastruktur – i en annan omfattning än vad de industrialiserade länderna i norr behöver. Men det finns ingen anledning att detta inte kan uppnås med ett produktionssystem som är miljövänligt och baserat på förnyelsebara energikällor. Dessa länder kommer att behöva odla stora mängder livsmedel för att föda sina hungrande befolkningar, men detta kan uppnås – vilket det världsomspännande bondenätverket Via Campesina hävdar i årtal – genom en jordbruksnäring grundad på familj jordbruk, kooperativ eller kollektiv jordbruk framför de destruktiva och asociala metoder som kännetecknar den moderna livsmedelsindustrin: intensiv användning av bekämpningsmedel, kemikalier och genmodifierade grödor.

I stället för det nuvarande avskyvärda skuldsystemet och den imperialistiska exploateringen av länderna i Syd, kommer ett flöde av teknologiskt och ekonomiskt bistånd från norr till söder att uppstå, utan att befolkningen i Europa eller Nordamerika för den skull – som en del puritanska miljöaktivister tycks tro – behöver ”sänka sin levnadsstandard”. De kommer bara att bli av med sin maniska konsumtion av värdelösa föremål frampressad av det kapitalistiska systemet som inte fyller några verkliga behov, samtidigt som begreppet levnadsstandard kommer att innebära något helt annat än nu, ett levnadssätt som är rikare, men med mindre konsumtion.

Behov och reklam

Hur skiljer man mellan autentiska behov och artificiella, falska och kortlivade? De sistnämnda uppstår genom någon form av mental manipulation, i synnerhet genom reklampåverkan. Reklamvärlden har trängt in i varje skrymsle av mänskligt liv i det moderna kapitalistiska samhället. Inte bara livsmedel och kläder utan idrott, kultur, religion och politik formas efter reklamens mönster. Våra gator, brevlådor, TV-skärmar, tidningar, landskap är permanent ockuperade av annonser som tvingar fram irrationella och överdrivna konsumtionsvanor. Dessutom förbrukar reklamens propagandaapparat astronomiska mängder olja, el, arbetskraft, papper, kemikalier och andra råvaror, vilket bekostas av konsumenterna. Reklamen är en ”produktiv” bransch som inte bara är helt värdelös ur mänsklig synvinkel, utan står i direkt motsatsställning till verkliga samhälliga behov.

Medan reklam är en ofrånkomlig del av en kapitalistisk marknadsekonomi, så är den onödig i ett samhälle på väg mot socialism, och skulle komma att ersättas av information om varor och tjänster från konsumentorganisationer. Kriteriet för att skilja ett konstlat behov från ett verkligt är dess varaktighet efter det att annonseringen upphört. Naturligtvis kommer gamla konsumtionsvanor att bestå under några år, och ingen har heller rätt att påtala för människor vilka som är deras verkliga behov. Förändringen av konsumtionsmönster är en historisk process, och samtidigt en pedagogisk utmaning.

En del varor, som till exempel personbilar, innebär mer komplicerade problem. Privatbilism är å ena sidan ett samhälligt gissel som varje år dödar och lemlästar hundratusentals

människor, som förorenar luften i storstäderna – med svåra hälsoeffekter som följd – och som är en av huvudorsakerna bakom klimatförändringarna. Men å andra sidan så fyller privatbilismen verkliga funktioner, som att transportera människor till och från deras arbeten och fritidssysslor. Lokala försök i en del europeiska städer med ekologiskt sinnat styre visar dock att det är möjligt att både genomföra kraftiga reduceringar av privatbilismen genom att ersätta den med bussar och spårvagnar, och samtidigt vinna folkmajoritetens stöd för denna politik. I ett samhälle på väg mot ekosocialism, där kollektivtrafiken ovan och under jord utökats kraftigt och är avgiftsfri, och där gång- och cykelbanor är åtskilda från vägbanorna, skulle den privata bilen spela en mycket mindre roll än i det borgerliga samhället där den genom aggressiv och envis reklam har förvandlats till en fetisch – till ett prestigeobjekt och en identitetssymbol – i hjärtat av det personliga, sociala och erotiska livet.²⁰

I övergången till ett nytt samhälle kommer det att vara mycket lättare att kraftigt minska långtradartransporterna – vilka ligger bakom svåra olyckor och står för en stor andel av luftföroreningarna – och ersätta dem med tågtransporter. Bara kapitalismens absurda konkurrenslogik kan motivera den skadliga ökningen av långtradartransporter.

Jaha, kommer pessimisterna att säga, men individer drivs av en oändlig mångfald av strävanden och önsknings, som ni kommer att behöva kontrollera och begränsa och om nödvändigt förtrycka, och detta kommer följaktligen leda till inskränkningar i demokratin. Men en av ekosocialismens hörnstenar, som fanns redan hos Marx, är att i ett samhälle som befriats från kapitalistisk alienation så kommer ”att vara” dominera över ”att ha”. Verklig fri tid för den personliga utvecklingen genom aktiviteter av olika typer, inom olika områden – kultur, idrott, vetenskap, lek, erotik, konst och politik – kommer helt att överskugga begäret efter att äga saker.

Driften att äga inympas genom den varufetischism som är inneboende i det kapitalistiska systemet, genom den förhärskande ideologin och genom marknadsföringens makt: det finns inga bevis för att den är en del av den ”mänskliga naturen” som de reaktionära livsåskådningarna vill få oss att tro. Som Ernest Mandel poängterade: ”Den fortgående anhopningen av mer och mer varor (med avtagande ”marginalnytta”) är på intet sätt ett universellt eller ens ett dominerande drag i det mänskliga beteendet. Att utveckla talanger och förmågor för egen skull; omsorg om liv och hälsa; barnaskötsel; utveckla rika sociala relationer (...) allt detta kommer att bli centrala drivkrafter när väl de grundläggande materiella behoven tillfredsställts”.²¹

En möjlig utopi?

Men som vi tidigare understrukt innebär detta inte att det inte kommer att uppstå konflikter (särskilt under övergångsprocessen) mellan krav på miljöhänsyn och sociala behov, eller mellan ekologisk nödvändighet och nödvändigheten att utveckla grundläggande infrastruktur, mellan folkliga konsumtionsvanor och resursbrist – särskilt i de fattiga länderna. Ett klasslöst samhälle är inte ett samhälle utan motsättningar och konflikter. Dessa är oundvikliga, men det är den demokratiska planekonomins uppgift att med ett ekosocialistiskt perspektiv och befriad från kapitalismens profitkrav lösa dem genom en pluralistisk och öppen diskussion som leder till att det är samhällsmedborgarna som fattar besluten. Sådan deltagande demokrati på verklig gräsrotsnivå är enda sättet, inte att undvika misstag, men att möjliggöra det samhälliga kollektivets självkorrigering av sina egna misstag.

Är detta en utopi? I sin etymologiska betydelse – ”något som inte existerar någonstans” – ja, i högsta grad. Men är inte utopier, visioner av en alternativ framtid och önskebilder av ett annat samhälle nödvändiga verktyg för varje rörelse som vill ifrågasätta den rådande ordningen?

²⁰ Ernest Mandel, *Power and Money*. s. 206.

²¹ Mandel Ibid.

Som Daniel Singer förklarade i ett kraftfullt kapitel betitlat *Realistic Utopia* i sitt litterära och politiska testamente, *Whose Millenium?: "...om den etablerade ordningen i nuläget tycks så solid, trots de rådande omständigheterna, och arbetarrörelsen och den breda vänstern är så förlamad, så beror det på bristen av radikala alternativ. (...) Huvudregeln i det samhälliga spelet är att det inte är tillåtet att ifrågasätta vare sig premisserna för det rådande systemets legitimitet, eller själva samhällets grundvalar. Bara ett globalt formulerat alternativ som bryter mot dessa regler, vilka annars leder till resignation och underkastelse, kan ge tyngd åt den samhällsomvandlande rörelsen".*²²

Ett socialistiskt och ekologiskt Utopia är objektivt endast en möjlighet, inte det oundvikliga resultatet av kapitalismens motsättningar eller av "järnhårda historiska lagar". Framtiden kan inte förutsägas, förutom i villkorade termer: utan en ekosocialistisk samhällsomvandling och en radikal förändring av det civilisatoriska paradigmet, så kommer kapitalismens logik att leda till dramatiska ekologiska katastrofer som hotar liv och hälsa för miljarder människor; kanske till och med människan som art.

Att drömma om och kämpa för en grön socialism innebär inte att man inte kan kämpa för konkreta och angelägna reformer. Utan att hålla sig med några illusioner om en "ren kapitalism" måste man försöka vinna tid och påverka dagens makthavare till basala förändringar: förbud mot freoner som förstör ozonlagret, stopp för gen-modifierade organismer, reduktion av växthusgaser, utbyggd kollektivtrafik, skatt på förorenande bilar, successiv ersättning av lastbilar med tåg, åtstramning av fiskeindustrin samt av användningen av bekämpningsmedel och kemikalier inom jordbruket. Dessa och liknande frågor ligger i hjärtat på den globala rättviserörelsen och World Social Forum – en avgörande utveckling som sedan Seattle 1999 har inneburit en sammanflätning av de sociala rörelserna med miljörörelsen i deras gemensamma kamp mot det rådande systemet.

Dessa angelägna ekosociala krav kan leda till en radikaliseringsprocess, på villkor att man inte accepterar någon anpassning till "[den kapitalistiska] marknadens" eller "konkurrensens" krav. Enligt vad marxister brukar kalla "övergångsprogramets logik", kan varje liten seger, varje liten framgång direkt leda till nya mål och mer radikal krav. Kamper kring konkreta frågor är därför viktiga, inte bara för att små framgångar är välkomna i sig, utan för att de bidrar till att höja det ekologiska och socialistiska medvetandet, och för att de leder till aktivitet och underifrånorganisering. Det är nödvändiga och avgörande faktorer för en radikal, det vill säga revolutionär, världsförändring.

Lokala experiment som bilfria zoner i flera europeiska städer, organiska odling i kooperativ som genomförts av den brasilianska bonderörelsen (MST), eller med deltagande budget i Porto Alegre och, under några år, i den brasilianska delstaten Rio Grande do Sul (under PT:s guvernör Olivio Dutra), är begränsade men intressanta exempel på social/ekologisk förändring. Genom att låta lokala församlingar göra prioriteringar i budgeten var Porto Alegre – tills vänstern förlorade lokalvalen 2002 – kanske den mest tilltalande erfarenheten av "planering underifrån", trots dess begränsningar.²³

Några progressiva åtgärder har också tagits av vissa nationella regeringar, men på det hela taget har erfarenheterna av center-vänster och "röd-gröna" koalitioner i Europa och Latinamerika, vilka stadigt befunnit sig inom ramarna för socialliberala varianter på kapitalets globalisering, varit en besvikelse.

Det kommer inte att ske någon radikal samhällsövergång om inte de krafter som är hängivna ett radikalt socialistiskt och ekologiskt program uppnår hegemoni – i Gramscis bemärkelse av ordet. I takt med att det globala tillståndet för miljön blir värre, och hoten kommer närmare,

²² D. Singer, *Whose Millenium? Theirs or Ours?*, New York, Monthly Review Press, 1999, s. 259-260.

²³ Se S. Baierle, *The Porto Alegre Thermidor*, i *Socialist Register* 2003.

arbetar tiden för en förändring. Men tiden håller också på att rinna ut, för inom några år – ingen kan säga hur många – kan skadan vara omöjlig att reparera.

Det finns tyvärr ingen anledning till optimism: den förskansade styrande eliten är oerhört mäktig, och de radikala motståndskrafterna fortfarande små. Men de är det enda hoppet om att stoppa kapitalismens katastrofala kurs mot mera ”tillväxt”. Walter Benjamin menade att revolutioner inte var historiens lokomotiv, utan snarare mänsklighetens nödbroms innan tåget störtar ned i avgrunden...²⁴

Översättning: Daniel Brandell & Peter Belfrage

Lästips

Michael Löwy: [Från Marx och Engels till ekosocialism](#)
[Ekosocialister debatterar strategin för att stoppa klimatförändringarna](#)
Andreas Malm: [Växthuseffekten, klimatet och vädret](#)
[Vänsterpress om vädret och klimatet – slutet av augusti 2018](#)

²⁴ Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften*, Volym I/3, Frankfurt, Suhrkamp, 1980, s. 1232.